

«ДАЎЫТКӨЛ» СУЎ САҚЛАҒЫШЫНЫҢ ҚЫСҚАША ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ ХӘМ ГИДРОБИОЛОГИЯЛЫҚ СЫПАТЛАМАСЫ

Г.Б.Алламурадова - биология илимлеринин кандидаты, доцент

Ш.К.Хожабаева - магистрант

Эжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалык институты

Таянч сўзлар: сув омбори, паразитар касалликлар, балик, географик жойлашиши, сувлар температураси, минерализацияси, биоген зотлар, абортген ўсимликлар.

Ключевые слова: водохранилище, паразитарные болезни, географическое местоположения, температура воды, минерализация, биогенные вещества, абортгенные растения.

Key words: reservoirs, parasitic diseases, geographic location, water temperature, mineralization, nutrients, native plants.

Хазирги ўақитлари Ўзбекистоннинг ҳар тарапме раўажланыўи ушын табияттағы болып атырган экологиялык машқалаларды унамлы тарапке өзгертип, аўыл хожалығы суў системаларынан балык жетистириў максетинде ақылылык пенен пайдаланыў талап етилмекте. Кейинги жыллары суў тамтарыслығының тез-тез қайталаныўына байланыслы көпшилик балықшылык хожалықларының суў хәўизлери истен шықпақта. Соған байланыслы соңғы ўақтлары балықшылык хожалықлары өндирисине гидротехникалык хәм балық мелиорациясы кем-кемнен кирип келмекте, хәўизлерде хәм ашық суў сақлағышларда балық өндирисин жедел раўажландырыў бойынша бир қатар жумыслар исленбекте.

Балықшылык тармағы азық-аўқат қәўипсизлигин тәмийинлеўдин стратегиялык бағдарларынан бири есапланады. Кейинги ўақитлары бул тараўда алып барылып атырган ис-илажлар, инвестициялар кириўи себепли мамлекет экономикасының курамында балықшылыктың үлеси избе-из артып бармақта.

Суў сақлағышларда хәм хәўизлерде балық қорларын тиклеў, арнаўлы балық хожалықларында балықтың кеселликлери хәм паразитлери менен гүресийўди жолға қойыў әҳмийетке ийе болмақта.

«Даўыткөл» суў сақлағышы балықларының өнимдарлығын арттырыў ушын, тийкарынан, паразитарлык кеселликлердин келип шығыўын есапқа алмай болмайды. Буннан басқа «Даўыткөл» суў сақлағышында балықлардың раўажланыўи экологиялык көрсеткиши бойынша тәбийий суўларға жақын жайласқан [2].

«Даўыткөл» суў сақлағышы балықларының түр курамы Әмиўдәрйяның төменги ағысының улыўма гидрографикалык дизимлерине кириўи абортгенли хәм акклиматизацияланған балықлар менен берилген. Соңғы жыллардағы мағлыўматлар бойынша суў

1-кесте. Қарақалпақстан Республикасы метеостанциясының орташа айлық температуралық хәм т.б. көрсеткишлери

Айлар												Орташа жыллық	Жыллық
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
Температура, град.													
-18	-2,4	6,0	14,4	21,6	26	27	28,1	19,2	11,4	5,2	- 1,6	12,6	-
Салыстырмалы ығаллық, %													
75	72	65,2	54	38	34	41,6	43	45	53	65	76	55	-
Пуўланыўы, мм													
14	20	43	101	192	152	134	106	152	89	42	18	-	1363
Жаўын-шашын, мм													
5,4	6,2	15,1	19,2	8	3,6	5,8	1,4	6,2	6,8	7,8	91	-	94,6

Бизге берилген мағлыўматлар бойынша суў бетиндеги температурасы 2016-жылы орташа 16,3°C, 2018-жылы 15,7°C болған, қалған жыллар бойынша бундай мағлыўматлар топланбаған (2-кесте).

2-кесте. Суў бетиндеги температура көрсеткиши

Жыллар	Айлар												Орташа жыллық
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
2016	4	-	-	17	23	25	23	23	18	9	5	-	16,3
2018	-	4	11	14	16	20	25	27	22	14	4	-	15,7
2020	-	-	-	-	-	-	24	27	20	12	4	-	-

«Даўыткөл» суў сақлағышы Әмиўдәрйядан «Рисовый» хәм «Қарабек жармыш» каналлары арқалы ағып келген суўларынан пайдаланады. Илимпазлардың мағлыўматларына қарағанда, Әмиўдәрйя суўының химиялык курамы хәм минерализацияланыўи жылдан-жылға көбейип баратырғанын көрсетпекте. Әмиўдәрйяның ең күшли минерализацияланған суўының суў сақлағышқа келип түсиўинин көлемі менен тығыз байланыслы хәм 1,5-3,5 г/л шекем

болып, ол дәрьяның суўлылығы ең аз дәрежеде болғанда март-апрель айларына туўры келеди, ал төмен көрсеткиши жаз айларында суўлылықтың ең аз дәуиринде 1,8-1,9 г/л тең болады [4].

Жаз айларында суўының минерализациялануы 1,83-1,94 г/л этирапында болады. Суўдың ионлық курамында натрий хлор (0,1-0,4 мг/л), кальций (0,1-0,5 мг/л), магний (0,05-0,2 мг/л) хэм басқаларына тең болған.

«Даўыткөл» суў сақлағышының тийкарғы физика-химиялық көрсеткиши төмендеги 3-кестеде келтирилген.

3-кесте. «Даўыткөл» суў сақлағышы суўларының тийкарғы физика-химиялық көрсеткишлери

Пробалар алынған орын	Сәне	pH	O ₂ (мг/л)	БПК ₅ , (мгO ₂ /л)	Окислениўи (мгO ₂ /л)	Улыўма қаттылығы (мг.экв/л)
т.№1	08.12.2020	7,9	6,8	-	-	29,1
т.№2	10.12.2020	8,0	6,3	-	-	21,6

«Даўыткөл» суў сақлағышы суўындағы араласып кеткен биогенлик затлардың көрсеткишлери 4-кестеде келтирилген.

4-кесте. «Даўыт көл» суў сақлағышы суўындағы араласып кеткен биогенлик затлардың көрсеткиш мугадары

Пробалар алынған орын	Сәне	Амон. азот	Нитрат-лар	Нитрат-лар	Фосфат-лар	Улыўма темир	Керем-нийдин еки окиси
т.№1	08.12.2020	0,09	0,001	0,71	0,07	-	-
т.№2	10.12.2020	0,08	0,009	0,44	0,06	-	-

«Даўыткөл» суў сақлағышы азықлық базасы (фито-, зоопланктон, бентос) бойынша мағлыўматлары жоқ болуўына байланысly олардың есабы фито-, зоопланктонлар г/м³ та есапланып, олардың мугдарлық көрсеткиши - жүдә жоқары, жоқары, орташа хэм төмен көрсеткишлери менен баҳаланған.

Хәзирги ўақыттағы экосистема жағдайының тураксызлығы себепли суў сақлағыштың балықлар ушын азықлық курамы хэм мугдары (зообентос хэм зоопланктон) төмен деп баҳаланған. Бирак алдыңғы дәуирлерде органикалық затлардың өнимлери - фитопланктоны бойынша бул суў сақлағыш жоқары эвтрофлы типине кирген, бул өз нәўбетинде, бул суў сақлағышта ақ дөнмаңлай балығының жоқары өнимдарлы популяциясының раўажланыўына имканийат берген.

Хәзирги ўақытта балықлардың тийкарғы аўқатлық бирлиги болып «Даўыткөл» суў сақлағышының азықлық базасын жақсылаў мақсетинде бул суў сақлағышта жоқары суў өсимликлери типини Azolla carolina хэм басқа абортген өсимликлер менен байтыўдың перспективалық жобасы алға қойылған.

Әдебиятлар

1. Жолдасова И.М., Константиновна Л.Г. и др. Реакция лимнических систем на антропогенное воздействие (на примере Дауткульского водохранилища). -Ташкент: «Фан», 1987. -С.134.
2. Юсупов О. 1988. Паразитические простейшие рыб озера водохранилища Дауткуль в дельте Амударьи. Сб. «Болезни и паразиты в тепловом водном рыбном хозяйстве». -С. 68-71.
3. Жолдасова И.М., Павловская Л.П., Любимова С.К., Уразымбетова Б.К., Темирбеков Р.У. Рыбохозяйственные водоемы дельтовой зоны Амударьи и проблемы устойчивого использования их ресурсов. //Вестник ККО АН РУз. 2002. №5-6. -С. 3-9.
4. Паспорт (водоема «Дауткуль») рыбохозяйственного водоема. -Нукус: 2011.

РЕЗЮМЕ

Мақолада «Дауткүл» сув омбори сувининг ҳарорати, асосий физик-кимёвий тавсифи, ундаги биоген моддалар, озука бази ва бошқалари бўйича маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся температурные и основные физико-химические характеристики вод, а также данные о биогенных массах и кормовой базе Дауткульского водохранилища.

SUMMARY

The article presents the temperature and basic physical - chemical characteristics of reservoirs, as well data on biogenic masses and food resources of the Dautkul reservoir.

АНТРОПОТОПОНИМЛАР: НОМЛАШ ҚОНУНИЯТЛАРИ ВА ҲУДУДИЙ ТАФОВУТЛАРИ ҲАҚИДА

К.М.Хакимов – география фанлари номзоди, доцент

Жиззах давлат педагогика институтини

К.М.Сейтғиязов – география фанлари номзоди, доцент

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: антропоним, антропотопоним, географик объект, жой номи, ижтимоий эҳтиёж, адреслик функцияси.

Ключевые слова: антропоним, антропотопоним, географический объект, топоним, социальная потребность, адресная функция.

Key words: antroponims, antropotoponims, geographical object, names of place, social needs, address function.

Кириш. Топонимик адабиётларда ҳар қандай кишининг исми, фамилияси, лақаби, тахаллуси, нисбаси - антропоним (юнонча, антропос - “одам”, оним - “ном”), улар асос бўлиб хизмат қилган географик объектнинг номи антропотопоним (юнонча, топос - “жой”, оним - “ном”) дейилади. Антропонимларнинг ҳудудий тарқалиши, келиб чиқиши, амалда қўлланилиши, этимологияси ҳамда, антропонимик тизимларнинг тузилиши ва ривожланиш босқичларини ўрганадиган соҳа антропонимика деб аталади.

Кишилар исми инсон тафаккурининг ноёб маҳсули сифатида аждодлардан мерос бўлиб келаётган бекиёс маънавий бойлик ҳисобланади. Уларда халқнинг орзу-умидлари, илмий, диний, фалсафий қарашлари, ижтимоий-иқтисодий аҳволи, маданияти ва маънавиятига оид маълумотлар мужассам. Бинобарин, кишилар исми оддий сўз эмас, балки ўз қонуниятларига эга бўлган алоҳида атоқли отлар қатламини ташкил қилади.

Ўзбекистонда антропонимларни лисоний жиҳатдан тадқиқ қилишда Э.Бегматов, Т.Нафасов, Ғ.Сатторов, И.Раҳимов, А.Омонтурдиев, Н.Охунов каби олимлар қатта ҳисса қўшганлар. Хусусан, ярим асрдан кўпроқ вақт давомида ўзбек антропонимларини ўрганган таникли олим, профессор Э.Бегматовнинг хизматларини алоҳида таъкидлаш лозим. Географ олимлардан Ҳ.Ҳасанов ва С.Қораевлар антропонимларнинг жой номларига айланиши ва уларнинг ҳудудий тафовутларини қисман ўрганишган.

Маълумки, антропонимлар турли сабабларга кўра географик объектларга ном бўлиб ўтиши мумкин. Уларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, антропотопонимлар жой номларининг бошқа турларига қараганда анча беқарор ҳисобланади. Баъзан уларни тузилиши ва семантикаси ҳам ўзгариши мумкин, кўпинча географик объектнинг йўқолиши антропотопонимларнинг истеъмолдан чиқишига сабаб бўлади.